

ÇARLIK RUSYASI'NIN TÜRKİSTAN'DAKİ EĞİTİM POLİTİKASI (1870-1917)

Mirzahan EGAMBERDİYEV

Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, KAZAKİSTAN

Geliş Tarihi: 07.05.2004

Yayına Kabul Tarihi: 07.04.2005

ÖZET

Türkistan'da uygulanan Ruslaştırma siyasetinin temel aracı eğitim idi. Türkistan'daki bu eğitim programının teorisyenleri ise N.İ.İlminski, N.P. Ostroumov ve A.E. Alektorov gibi meşhur Rus misyonierleridir. Rus eğitim programının ilk hedefi Türkistan'da yaşayan her Türk boyuna kiril alfabesi esasına dayanan ayrı birer alfabe benimsetmekti. Rus yönetimi bölgedeki Ruslaştırma siyasetinin kuvvetli ve sistemli bir şekilde devam ettirmek için Moskova'da özel bir misyonier teşkilatı kurdu. Bölgedeki Rus idarecileri basın yayın faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Birçok Rusça süreli yayının yanı sıra kiril alfabesi kullanılarak çeşitli Türk lehçelerinde birçok kitap basılmıştır. Misyonierler, Türkleri tam olarak kaliteli bir eğitim ve öğretime tabi tutmak taraftarı değillerdi. Amaçları onları kendi kültürlerinden koparmak ve Ruslaştırma sürecini hızlandırmaktı.

EDUCATIONAL POLITICS OF CZARDOM RUSSIA IN TURKISTAN 1870-1917

ABSTRACT

The main device of Russianism politics in Turkistan was education. The theoreticians of educational program applied in Turkistan were well known Russian missionaries like N.İ. Ilminski, N. P. Ostroumov and A. E. Alektorov. The immediate aim of the Russian educational program was to adopt an alphabet for each Turkish tribe which was based on Cyrillic Alphabet. Russian Government founded a special missionary organization in Moscow to carry on the Russianism politics in a systematic and powerful way. Russian administrators in the region focused on the activities related to the media. Along with many periodicals in Russian, many books were printed in different Turkish dialects by using the Cyrillic alphabet. Missionaries were against educating the Turkish people in a qualified way. Their aim was to isolate them from their own culture and hence to increase the pace of Russianism.

GİRİŞ

Türkistan'da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Ruslara yaklaştırmak, Türkistan halkını parçalayarak onları ayrı ayrı milletler haline getirmektir. Bunun için de Türkistan halkına Rus kültürünü benimsetmek gerekliydi. Bu politikada en önemli yeri eğitim tutuyordu. Bu sahada K. P. Kaufman yoğun çalışmalarda bulundu. O, yerli ve Rus çocukların bir arada eğitim görmesi taraftarıydı. Kaufman müslüman ve Rus okullarının ayrı olmasının Rusya için ekonomik ve siyasi yönlerden çok zararlı olacağı görüşündeydi¹. Kaufman'ın eğitim konusundaki görüşlerini destekleyen general N. O. Rozenbah (1881-1889) Rus-yerli okullarının açılması için bir tasarı hazırladı. İlk Rus yerli okulu Taşkent'te 1884 yılında açıldı. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu okulların sayısı yüzü aşmıştı. 1898'de Fergana vilayeti askeri valisi general N.İ. Korolkov Çara gönderdiği raporda Türkistan'ın Ruslaştırılmasının ve Rus-yerli okullarına yerli çocukların isteyerek gelmelerinin yolunu açmak için resmi işlemlerde Rusça kullanılmasının mecburi hale getirilmesi gerektiği fikrini ileri sürüyordu².

Türkistan'da uygulanan Ruslaştırma siyasetinin çerçevesini çizenler de Rus misyonerleri, N. İ. İlminski, N. P. Ostroumov ve A. E. Alektorov'dur. 1870 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından "Rusya'da yaşayan Müslüman Halkın Eğitimi" hakkında bir kanun hazırlandı. Bu kanunun temelini N. İ. İlminski'nin

Türkistan'ı Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma hedefleri doğrultusunda hazırladığı program oluşturdu. programın ana hatları şunlardan ibarettir:

1. Dersler işlenirken yerli dil ve kiril alfabesine göre hazırlanmış yeni yazı kullanılacaktır. Kullanılması öngörülen bu yeni kiril esaslı alfabenin her Türk lehçesine göre değişik versiyonları hazırlanacaktır. Mesela Kazak Türkleri için hazırlanan alfabe 33 harften oluşan kiril harfleri dışında (ae), (ü), (ou) sesli harfleri ile (ğ) , (ng) sessiz harfleri eklendi. Özbek Türkçesine uzun (o), sert (h), sert (k), sesleri eklendi. Böylelikle Türkçe konuşan halkların yazı dili farklılaştırıldı³.
2. Birbiriyle konuştuklarında gayet rahat anlaşılan Türk halkları, alfabe değişikliğine gidildikten sonra yazı dilindeki farklılaşmanın zamanla konuşma diline de yansımalarıyla dil birliğini kaybettiler. Yüzyıllardır aynı coğrafyada bir bütün olarak yaşayan Türk halkları, ayrı ayrı milletler durumuna geldi.
3. Yazı dilini, okuma yazmayı bilmeyen halk, tarihinden, inançlarından ve geleneklerinden uzaklaştırılarak her şeyi itaatle kabul eden kullar haline getirildi⁴. 1860-1917 yılları arasında kiril

1. ÖCMDA, F.47, Op. 1, D.1004, s.32

2. Bendrikov, K.Y. , Oçerki po İstorii Narodnogo Obrozovaniya v Turkestanskom Kraye (1865-1924), Moskova, 1960, s.73

3. Bu siyaset sovyet döneminde de sürdü. 20-24 Kasım 1962 tarihinde Almatı şehrinde " SSCB Halklarının Edebi Dillerinin Gelişme Meseleleri" adı altında bir konferans düzenlendi. Bu ve benzeri konferansların amacı yerli diller üzerinde Rusça'nın etkisini güçlendirmektir. Geniş bilgi için bkz. Kazakistan Tarihi, Almatı 1994

4. Aytmatov, C, Teniz Calagay Cugirgen Targıl Tobet, Almatı 1998, s.199-210

alfabesiyle basılmış Kazakça 72 kitabın tamamı Hıristiyanlıkla ilgiliydi⁵.

Özellikle misyonerler, Kazak Türkleri ile Tatarlar'ın kaynaşmasını engellemeye çalışmışlardır. Tatar hocalar Kazak mektep ve medreselerinde ders veriyorlardı. Ruslara göre Tatarlar Kazak Türkleri arasında kendi ideolojilerine uygun olmayan fikirler yayıyorlardı. Kazak Türkleri Tatarlara nazaran İslam dininin yanı sıra eski inançlarının da derin tesiri altında idiler⁶.

1847'de Orenburg şehrinde sağlık meslek okulu açıldı. Bu okula beş Kazak çocuğu alındı. Ancak bu çocuklar Rusça'yı yeterli düzeyde bilmedikleri için okulu bitiremediler. 1857'de aynı okula kaydolan 10 kazak çocuktan sadece bir tanesi mezun olabildi. 1847-1891 tarihleri arasında bu okuldan dört kazak öğrenci mezun olabildi⁷. Bu tablo karşısında Rus misyonerleri farklı yöntemler kullanma yoluna gittiler. Onların amacı eğitim kurumları vasıtasıyla Türkistan halkını Ruslaştırmaktı. Bu amaçla 1869'da Moskova'da Özel misyonerler teşkilatı kuruldu. Bu teşkilatta Rusya sınırında yaşayan Türk topluluklarının asimile edilmesi ile ilgili meseleler ele alınmaktaydı.

Türkistan'ı Ruslaştırma, Rus Nüfuzunu bölgede yerleştirme görevi bu iş için özel olarak kurulan Ruslaştırma kurumuna verildi. N. P. Ostroumov Rusya'nın amacının yerli halkı Ruslaştırmak olduğunu yerli halkla Rus göçmenleri kaynaştırarak bir bütün haline getirmek gerektiğini ancak bu bütünlükte Rus milletinin hakim

konumda olması gerektiğini ifade etmektedir⁸.

Rus-yerli okullarında eğitimde Rusça kullanılıyor, ancak yerli öğrenciler konuları anlamadığı takdirde yerli dilde açıklamalar yapılıyordu. Bu şekilde Rusça yerli çocuklara belli bir seviyeye kadar öğretiliyordu. Rus idarecileri yerli çocukların Rus dilini çok iyi bir seviyede öğrenmelerine karşı çıkıyorlardı. Türkistan bölgesinde açılan okullarda İlimski metodunun kullanılmasına yerli çocukların mantıklarının gelişmesine yardımcı olduğu gerekçesiyle karşı çıkılıyordu⁹. Rus idarecileri, Türkistanlılar'ı yarı cahil bir şekilde bırakmak için onların sıradan öğretmenlerin hazırladığı ansiklopedik kitaplarla eğitilmesini sağlıyorlardı¹⁰.

Türkistan Genel valiliğindeki Rus eğitim kurumlarında okuyan yerli çocuklar, Nalivkin, Bukin, Lanin ve Terentyev tarafından hazırlanan kitapları okuyorlardı¹¹. Bu kitaplar her Türk boyunun kendi konuşma dili esasına göre hazırlanmıştı.

Derslerin sadece Rusça olarak yapıldığı okullar da vardı. 1876 yılında Taşkent'te açılan kız orta okulunda bu metot kullanılıyordu. Rus okullarında yerli

8. Ostroumov'un Türkistan'la ilgili makaleleri "Otčet Turkistanskoy Uçitelskoy Seminarii za 25 let yiyo suşestvovaniya" (25. yılında Türkistan Öğretmen okulunun Raporu) başlığı altında kitap haline getirilerek 1904 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır.

9. Mihaylov, M. , K Voprosu o Rasprostranenii Obrazovaniya Sredi Tuzemtsev Russkogo Turkestana, "Tukestanskiye Vedomosti Gazetesi", 16 Ekim 1884, No:41

10. Terentyev'in hazırladığı kitap Rus dili grameri, Rusya Tarihi, coğrafyası, Ortodoksluğun kaideleri, Hıristiyanlık tarihi konularını içeriyordu. Bu kitapların kullanıldığı eğitim kurumlarından mezun olan öğrenciler Rusça bir dilekçe bile yazamıyordu. Bkz., "Turkistanskiye Vedomosti Gazetesi", geniş bilgi için bkz., ÖCMDA, F. İ-17, Op. 1, D.110, s.10-14.

11. Gramenitski, S. , İnorodçeskoye Obrazovanie v Turkestanskoy Kraye, Turkistanskiiye Vedomosti Gazetesi, 6 (18) Ocak 1900, No: 2

5. Gofman, Y., Ustav Pravoslavnogo Obşestva, "Turkistanskiye Vedomosti Gazetesi" , 28 Ocak 1917, No:5

6. Proşloye Kazahstana v Materialah i İstoçnikah, Almatı 1935, s.103-104.

7. KCMDA, F.74, Op. 4067, D.2848, s.225

çocuklarda Rusya'ya karşı saygı ve sevgi hislerini uyandırmak maksadıyla tarih, coğrafya ve din derslerine ağırlık verilmekteydi¹².

Türkistan'ın Ruslaştırılmasında basın önemli rol oynayacağına inanan Çarlık yöneticileri basın ve yayın organlarının sayısını çoğaltmaya çalıştılar. Rus düşüncesinin ve kültürünün ürünlerini Türkistan'da yaymak için çok sayıda, gazete, dergi ve tercüme büroları açıldı. Bunlardan en önemlileri, Turkistanskiye Vedomosti, Russkiy Turkestan, Okraina'dır¹³. 1861-1874 yılları arasında İlminski, Katarinski, Alektorov, Vasilyev, Voskresenski, Levşin, Rodlof gibi misyoner ve bilim adamları tarafından kiril alfabesinin kullanıldığı Türk lehçelerinde bir çok kitaplar yayınlanmıştır.

10 Mayıs - 3 Haziran 1905 tarihleri arasında yapılan "Türk Halklarının Eğitimi Meselesi" konulu toplantıda belirlenen Türkistan uygulanacak eğitim programı yerli öğrencileri Ruslaştırma amacına yönelikti. Bu programa göre Türkistanlı öğrenciler Rus okullarında ilk iki yıl kendi lehçelerinde öğrenim görecektirdi. Daha sonraki yıllarda ise dersler Rusça işlenecekti¹⁴. 31 Mart 1906 tarihinde Türk halklarının kiril alfabesine geçmesine dair kanun çıkarıldı. Ancak o tarihlerde Rusya'da siyasi ortam bir hayli karışık olduğu için bu kanun yürürlüğe girmedi.

12. Aynı Makale, 3 (15 Şubat) 1900, No: 10

13. "Turkistanskiye Vedomosti Gazetesi (1870-1917)", "Zakaspiyskoye Obozreniye (1895-1913)", "Ruskiy Turkestan (1898-1907)", "Okraina (1890-1898)", "Sredneaziatskiy Vestnik (1896-1907)", bütün bu gazete ve dergiler Rus yönetiminin resmi yayın organlarıydı. Türkistan'ın ruslaştırılması faaliyetlerine büyük katkıda bulundular.

14. Gramenitski, S., İnorodçeskoje Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye, "Turkistanskiye Vedomosti Gazetesi", 6(18) Ocak 1900, No:2

Rusya Bilim Bakanlığının eğitim konusundaki özel talimatında, Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara yönelik eğitim faaliyetlerinde ağırlığın misyonerlik çalışmalarına verilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Talimatta, Türkistan'da açılan her kademedeki okullarda Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma hedefine göre eğitimin faaliyet ve programlarının düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁵. A. N. Kononov "İstoriya İzucheniya Turkskih Yazıkov v Rossii" (Rusya'da Türk Dillerini Öğrenme Tarihi) adlı eserinde Türkistan'a misyonerler gönderilirken Türkistan'da siyasi ve ekonomik araştırmalar yapabilmeleri ve Ruslaştırma siyasetinin gereklerini yerine getirebilmeleri için yerlilerin dillerini ve geleneklerini bilenlerin bölgeye gönderildiğini ifade etmektedir¹⁶.

1881 yılında N. İ. İlminski A. P. Maslovski'ye gönderdiği mektupta Türkistan halkının eğitilmesinden, özellikle onların yüksek öğrenim kurumlarında eğitim almalarından derin endişeleri olduğunu, bunun Moğol istilasından daha korkunç neticeler doğuracağı ifade ediyordu. Yerlilerin ilk okul düzeyinde bir bilgi seviyesinde bulunmasını yeterli gören İlminski, yerlilerin ana dillerini gramer kuralları çerçevesinde öğrenmesini tehlikeli buluyordu¹⁷. N. İ. İlminski'nin hayatı, eserleri ve faaliyetleri hakkında araştırmalar yapmış olan V. M. Gorohonov N. İ. İlminski'nin onun yürüttüğü Türkoloji ve pedagoji çalışmalarının misyonerlik

15. Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye (İstoriiko-Statistiçeskiy Oçerk), "Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi", 5 (17) Eylül 1899, No:69.

16. Kononov, A.İ, İstoriya İzucheniya Turkskih Yazıkov v rossii, Moskova 1982, s.207

17. A.P. Maslovski, Çarlık Rusyasında zengin bir iş adamıdır. Ölümünden sonra servetini Türkistan'da yürütülen misyonerlik faaliyetleri için bağışlamıştır. Vasiyeti üzerine Türkistan'da üç din okulu açıldı.

hedefleri doğrultusunda yapıldığını, Türkoloji ve Oryantalizme hiçbir katkıda bulunmadığını ileri sürmektedir¹⁸.

N. P. Ostroumov da Türkistan Türkleri'nin ortak bir alfabe kullanmasını tehlikeli saymışlardır. Diğer taraftan da Türkiye Türkleri ile Türkistan Türkleri'nin kaynaşmasının engellenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleri dikkate alan Çarlık idarecileri Türkiye vatandaşlarının Türkistan genel valiliği hudutlarına girmelerini yasaklamışlardır.

Rusların asimilasyon siyasetini açıkça gösteren belgelerden biri de Türkistan Genel Valisi Duhovskoy'un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığına gönderdiği "Türkistan'da İslam" adlı raporudur¹⁹. bu raporda genel vali, Türkistan bölgesinin Sır derya, Fergana ve Semerkand vilayetlerinde 119 Rus okulumna karşılık 5246 mektep ve medresenin bulunduğunu, 42 Ortodoks kilisesine karşılık 11964 cami bulunduğunu belirterek bu tablonun değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Duhovskoy'un amacı İslam dini ile mücadele idi. Ona göre İslam dini Ruslaştırmanın ve Hıristiyanlaştırmanın önünde büyük bir engeldi.

"Turkestanskiye Vedomosti Gazetesinde" Türkistan bölgesindeki eğitim faaliyetleri ile ilgili bir makalede Türkistanlılar'ın kendi eğitim seviyelerini yükseltme konusunda çok istekli oldukları belirtilmektedir. Makalede Türkistanlılar'ın Avrupalı eğitim metotlarına çabuk uyum sağladıkları ifade edilmektedir. Burada bahsi geçen eğitim tarzından kastedilen ceditçilerin faaliyetleridir. Bu ifadeler Türkistan'da ceditçilik hareketinin büyük çapta başarı

kazandığını göstermektedir. Ancak Turkestanskiye Vedomosti Gazetesinde Türkistan'daki cedit okulları hakkındaki bilgiler çok azdır. Yine aynı makalede bölgede Rus göçmenlerinin sayılarının artırılması gerektiği ve yerlilerin eğitim seviyelerinin sınırlı olması gerektiği görüşleri ileri sürülmektedir.

1876 yılına kadar Türkistan Genel valiliğinde 10 rus okulu açıldı. Bu okullardan biri Taşkent'te , biri Çimkent'te diğerleri Perovsk, Kazalı, Semerkant, Katta Kurgan ve Petro-Aleksandrovsk şehirlerinde açılmıştı.

Çarlık Rusyasının Türkistan'daki eğitim politikasının araştırılması, Ruslaştırma faaliyetlerine bu sahadaki çalışmaların büyük etkisi olduğu için önemlidir.

KAYNAKLAR

1. ÖCMDA (Özbekistan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi) , F (Birim Numarası), Op. (Kayıt Numarası) 1, D (Dosya Numarası) 1004.
2. ÖCMDA, F.İ-1, Op.32, D.384.
3. ÖCMDA, F.İ-17, Op. 1, D.110.
4. KCMDA (Kazakistan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi), F.74, Op.4067, D.2848
5. Bendrikov, K. Y., Oçerki po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye (1865-1924), Moskova-1960
6. Kazakistan Tarihi (Oçerki) , Almatı-1994
7. Aytmatov, C., Teniz Cagalay Cugirgen Targıl Tobet, Almatı-1998
8. Gofman, Y., Ustav Pravoslavnogo Obşestva, "Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi" , 28 Ocak 1917, No:5

18. Gorohonov, V.M. , Reaktsionnaya Şkolnaya politika v Otnoşenii Tatar, Kazan 1941, s.37

19. ÖCMDA, F.İ-1, Op. 32, D.384, s.1-11

9. Proşloye Kazahstanav Materialah i İstoçnikah, Almatı-1935
10. Ostroumov, “Otçet Turkestanskoy Uçitelskoy Seminarii za 25 let yiyo suşestvovaniya”, Taşkent-1904
11. Mihaylov M., K Voprosu o Rasprostraneniі Obrazovaniya Sredi Tuzemtsev Ruskogo turkestana, “Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi”, 16 Ekim 1884, No:41
12. Gramenitski, S., İnorodçeskoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, “Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi”, 6 (18) Ocak 1900, No:2
13. Gramenitski, S., İnorodçeskoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, “Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi”, 6 (18) Ocak 1900, No:2
14. Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye (İstoriko-Statsitiçeskiy Oçerk), “Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi”, 5 (17) Eylül 1899, No:69
15. Kononov, A. İ., İstoriya İzuçeniya Turkskih Yazıkov v Rossii, Moskova 1982, s.207
16. Gorohov V. M., Reaktsionnaya Şkolnaya Politika v Otnoşeniі Tatar, Kazan-1941, s.37
17. Bendrikov, K. Y. , Oçerk po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestane (1865-1924), Moskova-1960, 67-70.